

SEDM TVÁŘÍ TRANSLATO- LOGIE

Teorie překladu
a tlumočení prizmatem
současných španělských
translatologů

Petra Vavroušová (ed.)

Sedm tváří translologie

Petra Vavroušová (ed.)

Recenzovali

PhDr. Pavel Marek, Ph.D.

PhDr. Jaroslav Špírk, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Obálka Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

Text © Julio-César Santoyo, Miguel Ángel Vega,

Fernando Navarro Domínguez, Antonio Bueno García,

Manuel Ramiro Valderrama, Raquel Merino Álvarez, 2013

Editor © Petra Vavroušová, 2013

Translation © Andrea Bačíková, Jana Mrkvová, Marie Šindelářová,

Helena Štefanová, Petra Vavroušová, 2013

ISBN 978-80-246-2195-1

ISBN 978-80-246-2740-3 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod – 7

Julio-César Santoyo - *Vraťme se ještě jednou k Tostadovi:*

Vznik překladatelského metajazyka ve Španělsku 15. století – 19

Julio-César Santoyo - *Zapomenuté řemeslo: Tlumočníci-překladatelé
lodních výprav – 37*

Miguel Ángel Vega - *Skeptický pohled do minulosti a současnosti teorie překladu – 57*

Fernando Navarro Domínguez - *Úvod do teorie a praxe překladu.*

Francouzské teorie z pohledu španělských translatologů – 73

Antonio Bueno García - *Náboženský a vlastenecký duch překladu.*

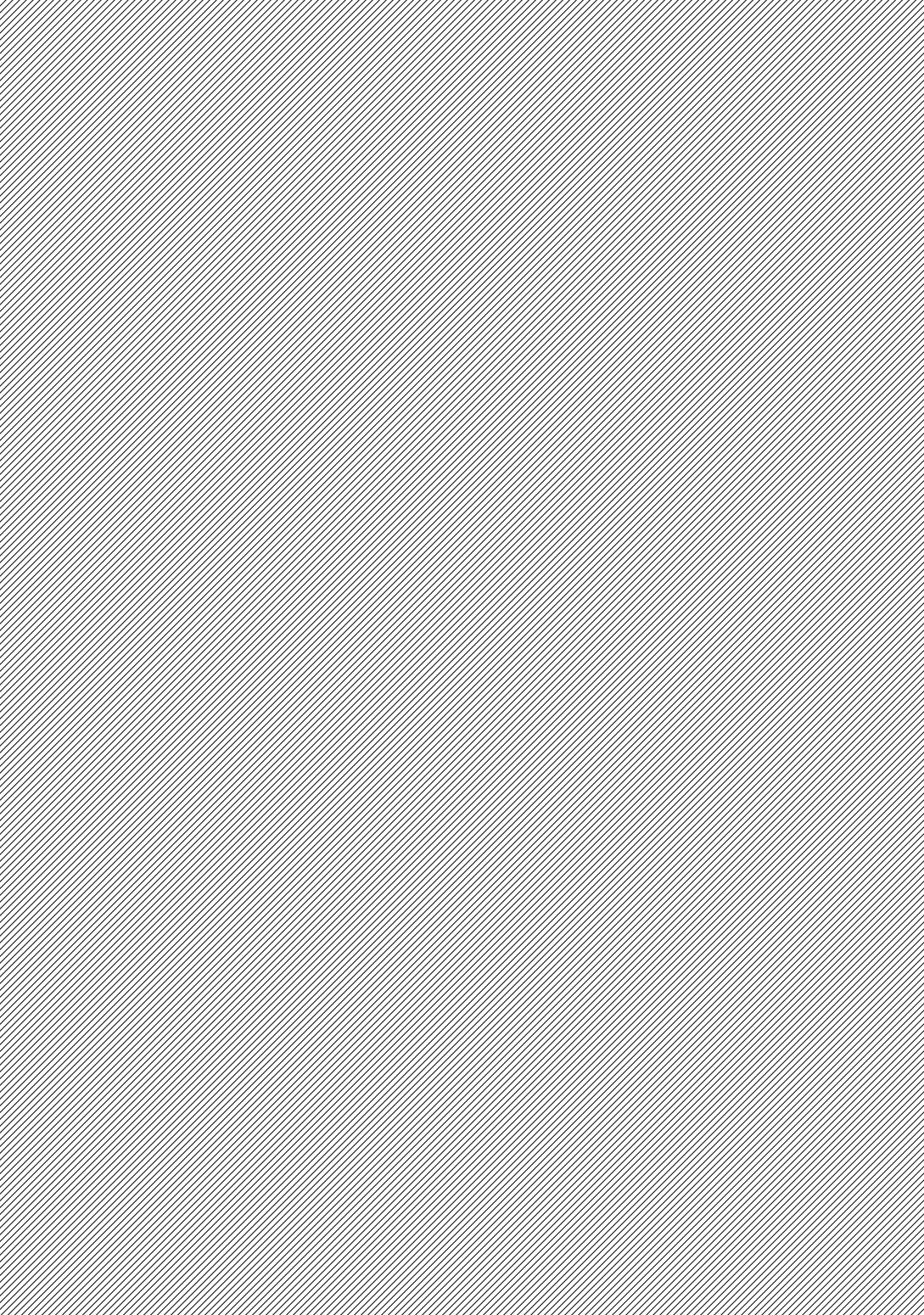
Dílo řádového bratra Vicenta Solana – 97

Manuel Ramiro Valderrama - *Interlektový překlad nadnárodních jazyků:*

teoretický koncept pro španělštinu – 123

Raquel Merino Álvarez - *Dramatické texty přeložené a cenzurované*

*ve frankistickém Španělsku (šedesátá léta): divadlo a film jako kontrolovaná
představení – 153*

Úvod

Přestože je Pyrenejský poloostrov mnohdy nazýván tavicím kotlem kultury, stojí španělská translatologie v Čechách stranou pozornosti a studie věnované této problematice se u nás objevují jen sporadicky. Není tomu tak ale pouze v Čechách: nedávno si Julio-César Santoyo v jedné své studii (*Translation and Cultural History in the Iberian Peninsula*, 2011) posteskl právě nad tím, že je z nepochopitelných důvodů – a především navzdory své bohatosti a daleko sahajícím počátkům – ve všech současných „dějinách překladu“ opomíjen vývoj a přínos práce španělských translatologů, až na několik drobných, v porovnání s řádky věnovanými jiným zemím skutečně skrovných zmínek. Santoyo uvádí, že doposud se badalo pouze v oblasti překladu bible a zkoumala se díla psaná v klasických jazycích blízkých španělštině (převážně italsky, francouzsky a anglicky). Témata, jako je literatura pro děti, cenzura v souvislosti s překladem, využití audiovizuálních médií v překladu, moderní divadlo a role překladatelů a tlumočnicků v dobách kolonialismu, začala být součástí výzkumu teprve nedávno a mnoho dalších témat, jako je překlad v římské a vizigótské Hispánii, pragmatický překlad ve středověku, práce židovských či islámských překladatelů a dílo portugalských či španělských misionářů na Dálném východě, na pozornost badatelů teprve čeká.

Naše práce je inspirována antologií zasazenou do kontextu románských jazyků, která vznikla pod vedením editorky Paulíny Šišmišové¹ na Slovensku. Na rozdíl od této antologie jsme se snažily zachovat určitý jednotící prvek, odrážející se ve výběru jednotlivých španělských autorů a jejich studií, abychom systematicky reflektovaly současný stav této disciplíny. Cílem publikace je tedy poskytnout českému čtenáři možnost seznámit se s pečlivě vybranými studiemi současné generace zkušených španělských translatologů (všichni autoři naší antologie navíc již byli přivítáni vědeckou obcí v Praze, kde se také účastnili odborných konferencí) a utvořit si tak ucelený obraz moderního a pro naši oblast mnohdy i značně inspirativního směřování v uchopení teorie překladu kolegy na

1 Paulína Šišmišová: *Translatologické reflexie*, Bratislava 2010.

Pyrenejském poloostrově. V antologii proto nalezneme právě některá z výše jmenovaných aktuálních témat – cenzuru v překladu divadelních her, překladatelskou práci španělských misionářů či roli tlumočnicků při dobývání Nového světa.

Španělské úvahy o překladu a tlumočení nebyly do 80. let 20. století zastoupeny žádnou významnou osobností mezinárodního měřítka a teprve v 90. letech, a to v souvislosti se vznikem fakult překladatelství a tlumočnictví, došlo k zásadnímu rozvoji vědecké práce v této oblasti. Poznatky španělské translologie postupně nacházejí uplatnění i na světovém fóru. Svědčí o tom nejen publikační činnost osobností, které představuje českému čtenáři tato antologie, ale také vznik odborných médií a zájem o španělskou translologii v zahraničí.

Naše antologie přispívá k prezentaci prací zakladatelské generace španělské teorie překladu a tlumočení českému publiku. Studie jsou doplněny o krátké medailony autorů.

Vybrat pro tuto antologii z nepřeberného množství odborných článků profesora **Julia-Césara Santoya** pouze dva příspěvky bylo dosti obtížné. Volba nakonec padla na práce *Vraťme se ještě jednou k Tostadovi: Vznik překladatelského metajazyka ve Španělsku 15. století²* a *Zapomenuté řemeslo: Tlumočníci-překladatelé lodních výprav³*. Motivace jejich výběru byla následující: Santoyo ve své práci vychází z archivních materiálů, a v českém prostředí pocítujeme jistou metodologickou mezeru právě v této oblasti, neboť práce s archivními materiály je u nás teprve v počátcích. Zvolené studie a jejich problematika tedy mohou být inspirací pro české prostředí, protože do něj vnáší nejen nové obsahy, ale i novou metodu. Přínos profesora Santoya k vývoji translologie je zcela zásadní zvláště v dějinách překladu; soustředí se hlavně na oblast Pyrenejského poloostrova a na období středověku. Jeho význam spočívá především ve zpracování teoretických konceptů v historické perspektivě.

Ve studii *De nuevo sobre El Tostado: La creación de un metalenguaje traductor en la España del siglo XV* Santoyo dokumentuje stesky španělsky píšících autorů na chudost lidového jazyka (románštiny, později kastilštiny) v porovnání s latinou a na nemožnost převést a zachovat veškerou krásu latinského originálu. Ukazuje se však, že tyto stížnosti jsou neopodstatněné, neboť lidový jazyk (španělsky *el vulgar*) disponuje překvapivě velkým množstvím synonymických výrazů týkajících se

2 Julio-César Santoyo: *De nuevo sobre El Tostado: La creación de un metalenguaje traductor en la España del siglo XV*, in: *Historia de la Traducción: Viejos y nuevos apuntes*, León 2008, s. 103-117.

3 Julio-César Santoyo: *Un quehacer olvidado: Los intérpretes-traductores en navíos*, in: *Historia de la Traducción*, s. 251-266.

překladatelského řemesla (a nejen jeho – bohatost výrazových prostředků je doložena i u jiných řemesel, např. zvěrolékařství a lodního tesařství). Tuto rozmanitost a pestrost dokládá velmi rozsáhlým, ne vždy zcela systematickým vysvětlením (glosářem) translátologických pojmů: co je překlad, kdo je překladatel, jakým způsobem probíhá překladatelský proces, jaké jsou rozdíly mezi výchozím a cílovým jazykem, specifické problémy překladu poezie atd. Tyto formulace pocházejí z komentáře Alonsa de Madrigal, zvaného Tostado (1400-1455), k dopisu-předmluvě sv. Jeronýma.

Ve studii *Un quehacer olvidado: Los intérpretes-traductores de navíos* Santoyo poukazuje na bílé místo v dějinách translátologie – na práci tzv. jazyků, tlumočnicků, kteří od dob vlády Karla V. poskytovali své služby dobyvatelům Nového světa (právě s objevením Ameriky začíná zlatý věk tlumočení). Jistá neviditelnost a orální charakter práce tlumočnicka se totiž odráží v nedostatku dokladů o této činnosti v průběhu staletí. Santoyo proto zdůrazňuje, že tuto část španělských dějin je třeba teprve sepsat. Ve své studii nejprve nastiňuje práci tlumočnicků, jejich jazykové kombinace a podstatu jejich řemesla (tehdy pojem „tlumočnick“ zahrnoval i činnost překladatelskou), vyjmenovává seznamy „jazyků“ a vyzdvihuje nejvýznamnější tlumočnický (doña Malinche, úřední tlumočnick Diego Maldonado atd.). Ve druhé části práce pak reprodukuje a komentuje *Nařízení velectěné univerzity a Domu pro obchod s Indiemi ve velectěném a věrném městě Bilbau, schválená a potvrzená naším pánem králem Filipem V.* (1738) a obdobná nařízení města San Sebastián, schválená a potvrzená králem Karlem III. (1766). Podle Santoya jsou tato nařízení města Bilbaa příkladným obchodním kodexem, jenž byl nejprve schválen v samotném Španělsku a postupně se rozšířil také do dalších zemí, načež se stal základem španělského i evropského obchodního práva. Plné znění obou nařízení, články upravující činnost dohodců-tlumočnicků lodních výprav, otiskuje Santoyo v příloze, včetně všech rysů španělského pravopisu typických pro tehdejší dobu.

V závěru své práce Santoyo nastiňuje historický vývoj užívání neologismu *traducir* (*překládat*). Tento výraz, pocházející z latinské podoby *traducere*, použil v jeho současném významu jako první kněz švýcarského svatohavelského benediktinského kláštera Notker Labeo. V románských jazycích se prvně objevuje u italského spisovatele Leonarda Brunioho a brzy nato se dostává i na území Španělska (do kastilštiny ve tvaru *traduzir*) díky Juanu de Mena, jenž dlouhodobě pobýval v Itálii. V katalánštině toto sloveso (*traduir*) poprvé použil Francesc Alegre. Santoyo však dochází k závěru, že ještě předtím, než se tento výraz začlenil do slovní zásoby Pyrenejského poloostrova, existoval již celý

terminologický kánon aktivně užívaný právě v oboru překladatelství (viz Tostadův glosář překladatelského metajazyka), což dokazuje skutečnost, že dokonce už ve středověku existovala teoretická reflexe překladu.

Santoyo v obou studiích nahlíží na danou problematiku diachronicky. Aby dokreslil atmosféru dávné doby, reprodukuje mnohé výroky a části textů v původní pravopisné podobě. Při překladu těchto částí textu jsme chtěly totéž učinit i v češtině, nemohly jsme se však uchýlit k pravopisným odchylkám od dnešní normy, jako to učinil autor ve španělštině, a tudíž jsme sáhly k určitému stupni archaizace, abychom tak naznačily zastaralost a původnost textů. Pokud jde o nařízení upravující činnost „jazyků“, je archaizace velmi nápadná (avšak pouze v plném znění nařízení v příloze – u citací z nařízení v rámci samotného textu jsme použili dnešní úzus, stejně jako Santoyo ve španělštině), u glosáře vysvětlujícího translátologické pojmy jsme archaizaci pouze naznačily z důvodu lepší srozumitelnosti textu. Dalším úskalím tohoto provizorního slovníku překladatelského metajazyka byla velmi barvitá synonymie: např. pro sloveso *překládat* existovalo ve španělštině šest synonym a nebylo snadné najít pro ně v češtině šest různých adekvátních výrazů. Jakmile jsme si tyto pojmy stanovily, striktně jsme je dodržovaly v rámci celého textu, přestože by z hlediska dnešního úzu bylo záhodno ve všech větách použít pouze výrazu *překládat*.

Oba příspěvky mají formu přednášky, byly určeny k přednesu před publikem a obsahují mnoho rétorických figur k udržení pozornosti posluchače. Pro účely této antologie jsme, po dohodě s autorem, tyto pasáže přizpůsobily psanému projevu. Články v závěru skromně konstatují, že daná témata, tedy dějiny tlumočnického řemesla a překladatelský metajazyk, zůstávají i přes veškeré úsilí autora doposud ne zcela probádána a zaslouží si další podrobnější zkoumání.

Miguel Ángel Vega ve své studii *Skeptický pohled do minulosti a současnosti teorie překladu*⁴ podává stručný přehled vybraných koncepcí translátologické disciplíny, přínosný jak pro vyučující překladu, tak pro profesionální překladatele. V úvodu své práce vymezuje dva rozdílné přístupy uplatňované v translátologii – přístup preskriptivní a deskriptivní – a popisuje první moderní úvahy o překladu zabývající se otázkou přeložitelnosti a nepřeložitelnosti, v jejichž rámci zmiňuje významné lingvisty, teoretiky překladu či překladatelské školy, mimo jiné lipskou školu (Otto Kade), Radegundis Stolzeovou, Wilhelma von Humboldta či Noama Chomského.

4 Miguel Ángel Vega Cernuda: *Una mirada retrospectiva y escéptica a la teoría de la traducción*, Hieronymus Complutensis 9-10, 2002-3, s. 63-76.

Hovoříme-li o překladu uvnitř normy, o technice překladu, moderní zakladatelé srovnávací translologie, Jean-Paul Vinay a Jean Darbelnet, a jejich následovníci se oprostili od pouhých „lingvistických“ úvah a povšimli si, že v překladatelské profesi se kromě jazykových univerzálií projevovaly i interidiomatické rozdíly ve struktuře, které nebyly pouze povrchové, a právě je bylo skutečně záhodno popsat a formulovat pro ně pravidla. Slabým místem této teorie byl fakt, že vycházela ze srovnávání jazyků, aniž by brala v úvahu jejich konkrétní realizaci. Jako tzv. „věda o překladu“ redukovala kontrastivní lingvistika aplikovaná na překlad jazyky na systém struktur, které srovnávala. Nebrala tedy v potaz konkrétní realizaci v textu nebo projevu. Tato paralelní deskripce vzájemného chování jazykových dvojic byla velmi odvážně použita jako východisko pro strojový překlad, který se začal objevovat od počátku studené války.

Pokud jde o překlad v rámci diskurzu čili sociologii překladu, začíná se koncepce překladu pomalu měnit – čistě vědecký popis ustupuje do pozadí a postupně se prosazuje empirický ráz překladu (H. Meschonnic – translingvistický charakter překladu). V rámci vlastního překladatelského aktu je třeba se zabírat pragmatickými aspekty, nahlížet na překlad z komunikačního hlediska, neboť jednotlivé textové typy vyžadují různou metodologii (K. Reissová).

Vega pohlíží na překlad jako na translingvistický a transtextový akt – čistě technicistní pohled na překlad je podle něj dosti omezený. Při překladu je nutno brát v potaz kulturně-společenský aspekt daného textu a situační prvek projevu, neboť mohou zásadně ovlivnit výsledný výraz a celkovou komunikaci. Jazykové a textové analýzy jsou nedostačující, je nutno přihlídnout i k logicko-psychickému prvku, čímž vyniká teorie smyslu, tedy interpretativní teorie (D. Seleskovitčová), jejímž stěžejním bodem je deverbilizace a opětovná verbalizace sdělení; obdobný přístup zastává německá lipská škola (dekódování) nebo také koncepce tzv. černé skříňky (*black box*).

V odstavci zabývajícím se kulturními jevy autor shrnuje historický vývoj teorie překladu z hlediska různých škol a směrů, které opatřuje kritickými poznámkami. Začíná přínosy Danici Seleskovitčové, pokračuje Nidovým biblickým překladem, dále uvádí přístupy německé funkcionalistické teorie skoposu, teorii „polysystému“ a končí „manipulační školou“.

Vega se ve své studii zabývá rovněž pohledem na překlad jako mentální proces. Věnuje se tomu, co se při překládání děje v překladatelově mysli, a to v návaznosti na vnímání překladatelského aktu jakožto aktu intuice, a tudíž aktu úzce vázaného na subjektivní vnímání překladatele. Autor pracuje s myšlenkou, podle níž je kvalita práce překladatele dána

právě subjektivně řízenými kognitivními procesy probíhajícími v myslí překladatele při styku s textem originálu a rovněž schopností překladatele přiřknout na základě svého, co možná nejbohatšího intuitivně-kognitivního hlediska smysl právě poznávaným prvkům překládaného textu. Další Vegovy úvahy se ubírají směrem do budoucna – zabývají se vývojovými perspektivami teorie překladu. Vega stanovuje kritéria univerzálně platné teorie překladu a dotýká se přitom mimo jiné problému modelování praxe/teorie, její pragmatické stránky a její komplexnosti. Dále upozorňuje na nutnost zavedení jednotné terminologie, zachování formalizujícího a analytického směřování, systematizaci některých překladatelských metod či technik apod.

Na závěr si autor klade základní a obecně aktuální otázku správného směřování teorie překladu a stanovuje hlavní cestu, kterou by se měly vydat úvahy o překladu, a to oblast estetiky a filozofie překladu, přičemž znovu připomíná důležitost dosažení větší pojmové jasnosti, která by mohla teorii překladu učinit přístupnou širší veřejnosti, což je z našeho pohledu kýžený cíl všech badatelů v oblasti této komplexní vědní disciplíny.

Stať *Úvod do teorie a praxe překladu* je překladem úvodní kapitoly publikace *Úvod do teorie a praxe překladu. Hispano-frankofonní prostředí*⁵ od **Fernanda Navarra Domíngueze**. Navarro se orientuje na překlad mezi francouzštinou a španělštinou a kniha je určena španělským studentům translatologie, kteří se seznamují se světem překladu a tlumočení. Navarro se v této kapitole nejprve snaží shrnout nejdůležitější prameny pro teorii a dějiny překladu od španělských autorů a poté od odborníků frankofonních. Dále se soustředí právě na přínos frankofonních translatologů, kteří se významně podíleli na formování teorie překladu a tlumočení.

Navarro uvádí chronologický přehled jednotlivých teoretiků – od Edmonda Caryho až po Michela Ballarda, přičemž v závěru ještě připomíná význam přínosu Roberta Larose. Nejprve stručně představuje každého z autorů, následně se zabývá předmětem jejich zkoumání a na závěr čtenáře seznamuje s jejich hlavními tezemi a stěžejními díly, přitom občas nastíní i případnou kritiku jejich hledisek.

S ohledem na konkrétní jazykovou kombinaci (francouzština a španělština, přičemž španělský jazyk je u původních adresátů jazyk mateřský) Navarro předpokládá pokročilou znalost francouzštiny, a tudíž veškeré citace ponechává francouzsky. Je nutné upozornit na fakt, že

5 Fernando Navarro Domínguez (ed.): *Introducción a la teoría y práctica de la traducción. Ámbito hispanofrancés*, Alicante 2000.

text byl do češtiny převáděn ze dvou cizích jazyků. Citace navíc vykazují vyšší míru odbornosti a abstrakce, takže jejich převod mnohdy představoval nelehký úkol.

Motivem zařazení studie do naší antologie byla právě zmíněná selekce nejplodnějších autorů, jejichž poznatky značně ovlivnily vývoj světové translologie. Českému čtenáři, jenž nutně neovládá francouzský jazyk, je tak předložen ucelený přehled frankofonních teorií, jejichž znalost je pro budoucí překladatele, tlumočníky a teoretiky překladu velmi přínosná.

Již mnoho let se **Antonio Bueno García** zabývá výzkumem v oblasti španělské řádové (františkánské a augustiniánské) misijní činnosti a tradic těchto věrozvěstů, plnicích ve světě nejen náboženskou, ale také zásadní kulturní roli. Bueno, děkan fakulty překladu a tlumočení sídlící v kastilské Sorii, shromáždil světově unikátní skupinu vědců působících při valladolidské univerzitě a zabývajících se právě tradicemi františkánského řádu a přínosy jeho působení ve společenské a kulturní oblasti mnoha zemí. Plodem této práce je několik knižních i elektronických publikací a je zřejmé, že se jedná o velmi zajímavé pole bádání, přinášející netušené poznatky týkající se oblasti překladu. Nejen proto byla do naší antologie zařazena právě studie nesoucí název *Náboženský a vlastenecký duch překladu. Dílo řádového bratra Vicenta Solana*⁶. Nejenže je tato stať podle našeho názoru pro španělskou oblast bádání v rámci teorie překladu opravdu příznačná, ale může též obohatit rozhled českých badatelů a způsob jejich uvažování. Existují totiž doklady o působení řádových bratří nejen španělského, ale i českého původu – o těchto osobnostech, které v průběhu dějin vyvíjely překladatelskou či lexikografickou činnost (nebo obě činnosti zároveň), však chybí aktualizované informace, jež by vyžadovaly práci s archivními materiály. V současné době lze najít pouze ojedinělé zmínky o „františkánech“, „cestovatelích“, „autorech slovníku“ či „tlumočnicích“ – ztrácí se však informace o tom, že velmi pravděpodobně mohli existovat i františkáni, kteří cestovali, tlumočili, překládali a vytvářeli slovníky zároveň. Výběr španělské stati Antonia Buena Garcíi zaměřující se právě na tuto problematiku je snahou o ukázkou propracovanosti této výzkumné oblasti ve Španělsku a výzvou českým vědcům k obdobnému bádání v oblasti českojazyčné.

Cílem Buenova zkoumání je zjistit, jaký dopad měl překlad na náboženství a do jaké míry řeholní stav ovlivňoval překladatelskou činnost

6 Antonio Bueno García: *El espíritu religioso y patriótico en la traducción. La obra de fray Vicente Solano*, in: Antonio Bueno García – Miguel Ángel Vega (ed.): *Los franciscanos hispanos por los caminos de la traducción: textos y contextos*, Soria 2011, s. 695–721.

těchto řádových bratří. Bueno totiž vychází z tezí teorie polysystému, tedy z tvrzení, že chování překladatele, stejně jako samotný překlad, je dáno prostředím, v němž se utváří jeho osobnost.

Františkáni se na Nový kontinent vydávali s cílem naučit tamní domorodé obyvatele kastilštině a představit jim španělskou kulturu a všechny její oblasti, právní, náboženskou i vědeckou. Takto misionáři vzdělávali americký lid a zároveň propagovali svou mateřskou metropoli. To je všeobecně známá stránka jejich působení – existuje však i stránka jiná, s níž je běžný člověk obeznámen o poznání méně, a sice jejich zásluhy v oblasti kodifikace indiánských jazyků, která zahrnuje například práci na slovnících a gramatikách i šíření povědomí o těchto jazycích na západě. Františkáni byli nejpočetnějším řeholním řádem a nepůsobili pouze na americkém kontinentě, ale také v Asii a Africe. Nezbytným prostředkem pro jejich dorozumění s těmi, za nimiž se vydávali, byla právě překladatelská činnost – proto dnes nalezneme v katalogu františkánských překladů díla převedená do více než sedmdesáti různých jazyků.

Je tedy zřejmé, proč je citovaná stať tak vhodná pro reprezentaci bádání v oblasti španělské translologie. Zde se jedná o pojednání o osobě františkánského řádového bratra Vicenta Solana, působícího v Ekvádoru, jenž je ztělesněním mezi františkány běžně se objevujícího vlastenectví a nacionalismu. Autorova stať objasňuje, jakým způsobem a jakými prostředky Solano sloužil těmto ideálům v oblasti náboženství a jakým způsobem náboženství spolupracovalo na vzniku nového státu, a rozkrývá problematiku politicko-náboženských vztahů. Zásadním poznáním, které nám tato studie zprostředkovává, je právě důkaz, že tyto dvě oblasti nemusejí být vždy v rozporu. Ba naopak – Bueno zde jasně ukazuje, jak úzce jsou provázané a jak jedna může sloužit druhé a naopak. Konečně je radostné si uvědomit, že onu zásadní roli zde hraje právě překladatelská činnost.

Španělština je jedním z nejrozšířenějších světových jazyků. Je úředním jazykem ve Španělsku, ve většině států Jižní a Střední Ameriky a v Rovníkové Guineji, hojně užívaná je také ve Spojených státech, na Filipínách a v mnoha dalších zemích světa. Počet rodilých mluvčích se pohybuje okolo 400 milionů. Ve španělštině existuje řada nářečí, mezi nimiž mohou být dosti výrazné rozdíly. Právě samotná povaha španělského jazyka tedy vysvětluje aktuálnost potřeby naučit se vnímat a pochopit rozdíly mezi jednotlivými interlektovými varietami. Právě těm se věnuje profesor **Manuel Ramiro Valderrama** spolu se svým výzkumným týmem *Varytrad* (*Varietades y traducción*, Variety a překlad) na univerzitě ve španělské Sorii. Studie *Interlektový překlad*

nadnárodních jazyků: *Teoretický koncept pro španělštinu*⁷, zařazená do této antologie, byla přednesena na kongresu II Congreso de Interpretación y Traducción de AGIT ve městě La Antigua a na setkání I Encuentro Internacional del Centro Regional América Latina de la FIT v Ciudad de Guatemala. Hlavním motivem pro zařazení do naší antologie je již zmíněná aktuálnost a inovativnost zkoumaného tématu. Český čtenář má tak možnost rozšířit si svůj pohled na tuto tematiku a učinit jej mnohem globálnějším a ucelenějším.

Jak zmiňuje autor v úvodu, jedná se o pojetí poměrně nové, a bylo proto třeba vymyslet řadu neologismů: spojení slov *interlektový* a *překlad* bychom ve slovnících hledali marně. Do tématu však čtenář proniká hned v první části studie, kde ho autor seznamuje s důvody, které ho ke zkoumání právě této tematiky vedly. Ostatně zájem o tento fenomén můžeme vytušit již z autorovy životní pouti po španělsky mluvících zemích (Argentina, Kostarika, Mexiko a Guatemala).

„Cenzura a civilizace patří k sobě,“ píše významný autor české literatury faktu Dušan Tomášek ve svém díle *Pozor, cenzurováno!*⁸. A jeho tvrzení je vsutku gnómičké. Cenzura nadále přetrvává i ve zdánlivě demokratické společnosti, byť již není živena politickými motivy, nýbrž finančními. To ostatně potvrzuje i autorka příspěvku zařazeného do tohoto sborníku **Raquel Merino Álvarez**, která uvádí, že „cenzuru politickou vystřídala cenzura ekonomická“. Považujeme proto za přínosné a také inspirativní obohatit českou translatologii o poznatky této zkušené translatoložky a pohlédnout na překlad poněkud méně tradičním, avšak svým způsobem aktuálním prizmatem cenzury.

V českém prostoru se hovořilo o dohledu, jehož výkonnou osobou byl plnomocník. Ve Španělsku, kde ideologické důvody nebránily tomu, aby se věci nazývaly pravými jmény, se ta samá realita označovala jako cenzura a její vykonavatel byl cenzor. Poslání obou, plnomocníka i cenzora, však bylo stejné – represe veškerých projevů, údajů a skutečností, které nesměly být v obecném zájmu zveřejňovány. Onen přívlástek „obecný“ však nebyl ničím jiným než zástěrkou pro politický zájem tehdejších režimů – Frankovy diktatury a československého komunismu. Cenzura se za Franciska Franka – jednak díky pomoci německých přátel, jednak zásluhou samotného generalissima – velmi rychle institucionalizovala a její výkonný orgán nabyl podoby mimořádně organizované

7 Manuel Ramiro Valderrama: *La traducción interlectal en lenguas transnacionales: Esbozo de una teoría para el español*, in: Alcira García-Vassaux (ed.): *Memoria del II Congreso de Interpretación y Traducción en La Antigua de AGIT y I Encuentro Internacional del Centro Regional América Latina de la FIT, Ciudad de Guatemala 2007*, s. 147–177.

8 Dušan Tomášek: *Pozor, cenzurováno!*, Praha 1994, s. 5.

byrokratické struktury. Každý úkon cenzurního úřadu byl pečlivě dokumentován, každá písemnost archivována.

Takto se postupně hromadil materiál, který translatoložce a překladatelce Raquel Merino Álvarez posloužil jako základní zdroj informací pro bádání v oblasti cenzury. V rámci svého mnohaletého soustavného výzkumu se snaží zmapovat, jaká byla praxe frankistického cenzorského aparátu při posuzování španělských překladů anglicky psaného dramatu a jaký vliv měla cenzorská rozhodnutí na finální podobu, v níž se dostávaly ke španělské veřejnosti, pakliže se k ní dostat směly. Ve svém příspěvku *Dramatické texty přeložené a cenzurované ve frankistickém Španělsku (šedesátá léta): divadlo a film jako kontrolovaná představení*⁹, publikovaném ve sborníku písemných záznamů přednášek prezentovaných na I. a II. konferenci o dabování a titulování, pořádaných univerzitou v Alicante, Raquel Merino Álvarez podává výklad o vzniku a průběhu daného výzkumu, o jeho dosavadních výsledcích a v neposlední řadě také o kulturním, společenském a politickém kontextu filmových a divadelních textů přeložených ve Španělsku v 60. letech 20. století. Text je doplněn o dokumentární přílohu, jejíž součástí jsou i písemné rekonstrukce zásadních dokumentů cenzorského řízení, které se začaly používat přibližně v roce 1963, tedy rok poté, co Gabriela Ariase Salgada vystřídal na postu ministra informací a cestovního ruchu Manuel Fraga Iribarne. Pro lepší představu o tom, jak dané písemnosti vypadaly, přikládáme k těmto rekonstrukcím také obrazovou přílohu, kterou tvoří reprodukce příslušných dokumentů ze spisu¹⁰ konkrétního cenzurovaného díla. Jde o španělský překlad hry *Period of Adjustment* (španělsky *Hasta llegar a entenderse*, česky *Manželství v záběhu*) amerického dramatika Tennesseeho Williamse, jehož vrcholné dílo *Tramvaj do stanice*

9 Raquel Merino Álvarez: *Textos dramáticos traducidos y censurados en la España de Franco (años sesenta): el teatro y el cine, espectáculos controlados*, in: John D. Sanderson (ed.): ¡Doble o nada!: Actas de las I y II Jornadas de doblaje y subtitulación de la Universidad de Alicante, Alicante 2001.

10 Jde o spis 167/63, tedy o 167. žádost podanou od začátku kalendářního roku 1963, archivovaný pod číslem 73/9446 v Ústředním archivu státní správy se sídlem v Alcalá de Henares (Madrid). Pro vytvoření kompletní obrazové přílohy, zahrnující také cenzurní doklad tištěný na modrém papíře, bylo nutno vybrat spis takového díla, jehož uvedení bylo schváleno Komisí pro cenzuru divadelních her. Tuto práci nám velice usnadnil elektronický inventář cenzurovaných překladů amerických divadelních her ve frankistickém Španělsku (1939–1963), poskytující velmi podrobné údaje včetně dat premiéry příslušného originálu, inscenace podle jeho španělského překladu, případně jeho dalších uvedení ve Španělsku. Inventář vytvořila María Pérez López de Heredia jako součást své dizertační práce *Traducciones censuradas de teatro norteamericano en la España de Franco (1939–1963)*, vypracované pod vedením profesorky Raquel Merino Álvarez.

Touha (A Streetcar Named Desire) mělo zásadní vliv na snad nejslavnějšího španělského režiséra současnosti Pedra Almodóvara. To však není hlavní důvod, proč jsme zvolily dílo právě tohoto dramatika. Pro španělskou literaturu a kulturu vůbec je mnohem podstatnější, že díky španělským překladům tvorby T. Williamse pronikl do frankistického Španělska tolik tabuizovaný motiv homosexuality (a nejen ten). Obecně totiž platilo, že k překladové literatuře byl cenzorský aparát v porovnání s literaturou původní shovívavější, zvláště pokud se autor originálu těšil v zahraničí všeobecnému úspěchu – jeden z mnoha významných poznatků, jež Raquel Merino Álvarez komentuje ve své stati.

Julio-César Santoyo Mediavilla, přední leónský profesor dějin překladu, který je proslulý svým popíráním existence tzv. toledské překladatelské školy, se narodil 5. dubna 1943 ve španělském městečku Astudillo v provincii Palencia. Vystudoval anglickou filologii na univerzitě Deusto v Bilbau a v roce 1971 získal doktorát v tomto oboru na univerzitě v Zaragoze. Od roku 1981 je Santoyův život úzce spjat s univerzitou v Leónu, kde až dodnes působí jako profesor věnující se jak anglické filologii, tak i překladatelství a tlumočnictví. Na leónské univerzitě vykonával ty nejvyšší funkce: byl vedoucím katedry anglické filologie, děkanem filozofické fakulty a deset let stál v čele univerzity jako rektor (1990–2000). V letech 2000–2001 působil jako hostující profesor na univerzitě v Massachusetts.

Santoyo je přesvědčen o významné roli překladu, považuje ho za konstitutivní prvek kulturních dějin. Domnívá se, že má své pevné místo rovněž v oblasti dějin a literatury a že velkou měrou přispívá také k rozvoji vědy a techniky. Právě na těchto tezích staví Santoyo veškeré své teoretické práce.

Z jeho celoživotního díla je třeba vyzdvihnout zvláště dějiny překladu, konkrétně oblast Pyrenejského poloostrova v období středověku, kterému se věnuje nejvíce.

Santoyo vnáší do teorie překladu a tlumočení nová, často doposud neprobádaná, neotřelá, a dokonce i kontroverzní témata, neboť zpochybňuje toledskou překladatelskou školu a zaujímá kritický postoj vůči José Ortegovi y Gasettovi.

Profesora Santoya a jeho práci postupně objevuje i česká translologie. Vzniklo u nás několik recenzí Santoyových monografií (Králová, Cuenca) a článků věnovaných tématům (např. autorský překlad), kterými se leónský profesor teorie překladu zabývá (Králová); Ústav translologie má k dispozici diplomové práce zpracovávající santoyovskou tematiku (Radilová, Zlatohlavá) a sám profesor Santoyo přednášel na 11. mezinárodním translologickém kongresu *Translating Beyond East and West*, pořádaném v Praze.

Pokud jde o autorskou činnost, významné jsou dvě na sebe navazující monografie, které představují kompilaci Santoyových přednášek: *Historia de la Traducción: Quince apuntes* (Dějiny překladu: patnáct poznámek, 1999) a *Historia de la traducción: Viejos y nuevos apuntes* (Dějiny překladu: staré a nové poznámky, 2008). Nejnovější Santoyova kniha *Sobre la traducción: textos clásicos y medievales* (O překladu: klasické a středověké texty, 2011) klade důraz na práci s archivními materiály a předkládá čtenáři původní texty. Z jeho pera pochází stovky odborných článků věnovaných teorii a dějinám překladu, anglické literatuře a dějinám knižtisku publikovaných v odborných časopisech *Meta*, *Babel*, *Atlantis*, *Target*, *Hermêneus*, *Translationskompetenz*, *Trans*, *Interculturalidad & Traducción* atd.

Vedle autorské činnosti je neméně významná i jeho tvorba překladatelská. Do španělštiny převedl díla J. R. R. Tolkiena, R. L. Stevenson, O. Wilda, E. A. Poea, Ch. Marlowa, W. Irvinga, J. Londona, A. Conana Doylea a mnoha dalších.

Julio-César Santoyo svou badatelskou činností značně přispěl k rozvoji translologie. Na jeho privilegované postavení ve španělské translologii poukazuje i fakt, že je v této knize zastoupen hned dvěma příspěvky. Jeho specifická témata mohou rozšířit obzory české translologie a obohatit ji nejen o nové obsahy, ale i metodologické přístupy.

Julio-César Santoyo: Vraťme se ještě jednou k Tostadovi: Vznik překladatelského metajazyka ve Španělsku 15. století

Není věci, jež by byla vyjádřena slovy jednoho jazyka a nemohla by býti vyjádřena slovy jazyka druhého.

Vše, co lze vyjádřiti v latině, jest možno vyjádřiti i v jazyce lidovém.

Tyto dva výroky z úst Alonsa de Madrigal, zvaného Tostado, se datují rokem 1450 a nepřestává nás udivovat jistota a rozhodnost, se kterou byly tehdy proneseny, protože na konci středověku existovala na španělském území jen hrstka autorů a překladatelů (zvláště těch posledně jmenovaných), kteří by nebědovali nad nedostatečnými výrazovými možnostmi románštiny oproti vlastnostem latinského originálu a také nad ubohostí, neomaleností a chudostí lidového jazyka, porovnáme-li ho s rozmanitostí a krásou latiny. Taková byla kliše a obecné nářky, a to nejen v souvislosti s kastilštinou. Již ve 14. století, v roce 1376, napsal Jacme Conesa v katalánštině, že „srovnání románštiny, v níž jsou ony příběhy [události trojské] sepsány, s latinou popravdě řečeno obdobně jest jako olova se zlatem ryzím srovnávati“ (Santoyo 1987: 23).

V 15. století, kolem roku 1428, Enrique de Villena v předmluvě ke svému překladu *Aeneidy* do kastilštiny ubezpečuje, že „v lidovém jazyce [...] z nouze o slova nemožno jest vhodně vyjádřiti myšlenkové pochody tak, jak to smí činiti latina“. O několik let později, kolem roku 1442, si Juan de Mena stýská nad „neomalenou a pustou románštinou“ v předmluvě-věnování králi Janu II. svého díla *Omero romançado* (*Homér v románštině*) čili *Ilias latina* (*Ilias v latině*). V roce 1450 sám Alonso de Madrigal věřil, že „mnohem více věcí a myšlenek jest možno říci v latině než v jazyce lidovém“. O něco později, v roce 1457, Alfonso de Palencia v předmluvě ke svému spisu *Batalla campanal de los perros contra los lobos* (*Bitva mezi psy a vlky*) běduje nad tím, že musel přeložit své dílo do „naší chudé mluvy“, do „našeho chudého jazyka lidového“. Stejně i Nebrija v předmluvě ke své knize *Introductiones Latinae* (*Základy latiny*): „Jelikož jest náš jazyk tak chudý na slova, jež jsou s největší pravděpodobností neschopna vyjádřiti vše, co obsahuje vyumělkovaná latina.“

Rovněž Pedro Ximénez de Préxano v díle *El lucero de la vida cristiana (Hvězda života křesťanského, 1493)*: „Nedostatkem našeho kastilského jazyka, v němž kvůli jeho nedokonalosti nejsme s to vypovědět věci vznešené a důvtipné, ani jejich vlastnosti tak jako v jazyce latinském, jenž jest dokonalost sama.“

Hořekování a bědování, která, jak vidno, se v průběhu celého jednoho století vzájemně moc neliší a která byla více než stokrát citována a komentována historiky jazyka. Avšak neuzavírají značný paradox a značný kontrast mezi *slovy* a *činy*.

Nepochybují o tom, že tyto nářky měly svá opodstatnění nebo že to tak tehdy alespoň pociťovali. Avšak zevšeobecňovat je na všechny části jazyka by byl neodpustitelný omyl. „Náš chudý jazyk“ a „nás chudý jazyk lidový“ nebyly zrovna trefné výrazy, hovořilo-li se o sokolnictví, zvěrolékařství, vydělávání kůží nebo o úporné dřině při mlácení obilí. Lodní tesař, skladmistr v klášterní sýpce, kupec se sukmem ani kovář nikdy nevnímali *lidový jazyk* jako *chudý*, pokud rozprávěli o svém řemesle či činnosti.

Nepociťovali to ani ti, již se v 15. století věnovali překladu. Ani vymezený zlomek překladatelského jazyka toho nebyl příkladem. Ba právě naopak – člověk dnes nemůže nic než vynachválit rozmanitost, vytríbenost a záběr, které překladatelský metajazyk během celého 15. století získal, a přestat se podívat nad tím (což je ještě význačnější), že se utvořil vlastními prostředky. Nebyla to tedy náhoda, že se tak stalo, nýbrž nutnost – potřeba, kterou pociťovali intelektuálové oné doby. Požadovali totiž ideální deskriptivní nástroj, aby mohli s překladem zacházet jako s předmětem reflexe a bádání. Nástroj, který byl produktem téže reflexe a který se v průběhu celého století vytvořil a vykrystalizoval z intralingvistického hlediska, až se nakonec etabloval vlastní metajazyk, jenž zcela ovládl překladatelskou problematiku. Bezpochyby to byla činnost předlingvistická a předvědecká, zároveň však také jasné svědectví, že je jazyk schopen pokrýt více než dostatečně, a to i pomocí zdánlivě řídkých prostředků dané doby, výrazové možnosti zcela nového myšlení, zvláště porovnáme-li ho s myšlením vládnoucím na Pyrenejském poloostrově předtím.

Předobrození, které tehdy na poloostrově panovalo, nenabízelo španělským humanistům mnoho filologických prostředků, ani těch nezákladnějších. První lexikální kompilace na sebe nechaly dlouho čekat: v roce 1490 se objevil latinsko-románský všeobecný vocabulář *Universal vocabulario en latín y en romance* z pera Alfonse de Palencia a v roce 1495 latinsko-španělský slovník *Diccionario latino-español* od Antonia de Nebrija, jenž je rovněž autorem první španělské gramatiky *Gramática de la lengua castellana* (1492).